

MUHAMMED MURTADÂ EZ-ZEBÎDÎ

(Hayatı ve Eserleri)

Doç.Dr. Suat Yıldırım

Murtadâ ez-Zebîdî klâsik Arap lûgatçilerinin son halkasını teşkil eder. Onun şöhreti, daha ziyade, bu sahanın bilinen en geniş eserinin sahibi olmasından ileri gelir. Ayrıca ekserisi naklî ilimlere ait olan yüz kırk kadar kitap ve risale yazmıştır.

Soyu ve doğumu

Adı Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk'dır. Murtada el-Huseynî ez-Zebîdî olarak meşhurdur. el-Vâsîtî el-Hanefî nisbelerini de kullanır. Lakabı "Murtadâ", künyesi de "Ebû'l-Feyd" dir (1). Eserlerinde kendisini bu şekilde tanıtır (2). Seyyid'dir; nesebi Zeyd vasıtasıyla Hz. Hüseyin'e ulaşmaktadır Müellif kendi hattıyla yazdığı icazetnamelerinde, nesebini Hz. Ali'ye kadar sırasıyla zikretmektedir (3).

Zebîdî Hindistanın kuzeyinde Bilgram kasabasında dünyaya gelmiştir (4). Ataları İrak'ın Vâsît şehrinden Hindistan'a göçmüşlerdir. Müellifin "el-Vâsîtî" nisbesini kullanması bu alâkadan dolayıdır. Gerek bu nisbeden, gerek kendisinin doğum yeri ile ilgili malûmat vermemesinden ötürü, Zebîdî'nin doğduğu yer hususunda tereddüt ve münakaşa ortaya çıkmıştır (5).

1 el-Kettanî, meşhur olmayan "Ebû'l-Vakt" künyesi ile, Tenmiku'l-Esfâr'dan naklen "el-'Alevî" nisbesini de ilave eder (Fihrisu'l-Fehâris, I. 398). Muzîlu Nikâbi'l-Hafa eserinde, müellifin "el-Vefâ'î" nisbesini de zikrettiği görülür (Fihrisu'l-Kutubi'l-'Arabiyya el-Mevcûda bi Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, V. 343).

2 el-Cebertî, IV. 142.; Ebcedu'l-'Ulûm, III. 208, 221.

3 (Fihrisu'l-Fehâris'den naklen Muhammed Yusuf, Mecelletu'l-Mecma'î'l-'İlmî el-'Arabî c. XLIII, s. 930 Krş. Hilyetu'l-Beşer, III. 1492).

4 Bilgram, Ekber Şah zamanından itibaren 19. asra kadar, hüsûsiyle İslâm kültür merkezi olarak tanınmıştır. Bilgram seyyidleri soylarını Ebû'l-Ferah el-Vâsîtî'ye çıkarırlar. Hülâgu'nun Bağdad'ı istila etmesini müteakip, bu zatın Hindistana göçtüğü söylenir.

5 Tâcu'l-'Arûs'un Küveyt tab'ının birinci cildini neşreden ve esere mukaddime yazan 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc, müellifin bir icazetinde kendisinden bahsederken "el-Vâsîtî" el-'İrakîyyu'l-asi" yazdığını ve Tâcu'l-'Arûs'da Bilgram maddesinin yer almadığını vs. söyleyerek, onun Hindistan'la alâkasının olmadığını, İrak'ın Vâsît şehrinden olduğunu iddia eder. Bu iddianın yanlışlığı, Muhammed Yûsuf'un zikri geçen makalesinde beyan olunmuştur. Zebîdî ile aynı zamanda akraba olduğunu bildiren M. Sıddîk Hasan Han'ın dediği gibi, Zebîdî'de yetiştiği için Zebîdî olarak meşhur olmuş, Hindistandan ve onun Bilgram'ından olduğu unutulmuştur.

Müellifin en meşhur eseri olan 'Tâcu'l-'Arûs'un bazı maddelerinde tesadüf ettiğimiz malûmat da, onun Hind asıllı olduğunu, orada dünyaya geldiğini belirtmektedir. Şöyle ki:

SNL maddesinde: "Sendile, fetha ile, Hindistan'da bir şehirdir. Hocamız allâme Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî es-Sendîli oradandır, akli ilimlerde muhakkikindedir" (6).

KBL maddesinde: "Kabûle fetha ile Hindistan'da muhkem bir kal'adır. Hocamız muhaddis allâme Nûruddîn Muhammed el-Kabûli oraya mensubdur. 1160 da (1747) Dihlî'de öldü" (7).

DHL maddesinde: "Dihlî" (...) Şeyh Kutbuddîn Bahtiyâr b. Ahmed b. Mûsâ el-Ferğânî ed-Dihlevî, meşhur hocalarımızdandır. Ölüm tarihi: dir" (ez-Zebîdî, kendi hattıyla olan nüshada bu kısmı boş bırakmıştır. Matbu nüshada da böylece muhafaza edilmiş ve sebebi bildirilmiştir (8). Öyle anlaşılıyor ki müellif, hocasının ölüm tarihine vakıf olmadığından, yahut hocası henüz hayatta olduğundan bu kısmı boş bırakmıştır.

KNC maddesinde: Hindistanda Kinnave şehrinde bahsederken orayı görmüş olan bir kimse edasıyla: "Büyük ve geniş bir şehirdir, kıymetli malları celbeden pazar ve çarşıları vardır" (9).

Diğer taraftan müellif, yeğeni olduğu anlaşılan Bâsit 'Alî b. es-Seyyid 'Alî b. es-Seyyid Mubammed b. es-Seyyid Kâdirî için yazdığı *bernamecinde*, kendilerinden ders almış olduğu üç yüz kadar âlimin ismini sıralar. Bunlardan dördü Hind ülemesindedir. Şah Veliyullâh ed-Dihlevî bunlardan biridir. Ondan bahsederken "Dihlî'de evinde hazır bulundum" demektedir (10). el-Kettânî ise onun Şah Veliyullâh'a tilmiz olduğunu daha tafsilatlı olarak, kendi ağzından şöyle nakleder: "Kendisiyle Dihlî'de görüştük, yanında hadis okudum, bana zikir telkin etti ve icazet verdi" (11). Yine el-Kettânî müellif hakkında diyor ki: "İrak asıllıdır. Doğumu itibariyle Hindli, tahsil ve şöhret bakımından Zebîd'li, Hanefî mezhebli, Nakşibendi iradeli, Eş'arî akidelidir. Kendi hattıyla gördüğüm bir çok icazetnamesinde kendisini bu şekilde tanıtır" (12).

Ez-Zebîdî'nin muasırı olan ve ondan beş sene önce vefat eden Mîr Ğulâm 'Alî Âzâd el-Bilgrâmî (1116/1704-1200/1785) Meâsiru'l-Kirâm adlı Farsça eserinde onun hakkında şu malûmatı vermektedir:

6 Tâcu'l-'Arûs, VII. 383.

7 Aynı eser, VIII. 74.

8 Tâcu'l-'Arus, VII. 328.

9 Aynı eser, II. 90.

10 Ebcedü'l-'Ulûm, IV. 221.

11 Fihrisu'l-Fehâris, I. 398.

12 Fihrisu'l-Fehâris, I. 398.

“Onun (Seyyid el-Kâdirî’yi (Ö. 1145/1732) anlatıyor) çocuklarından biri de Muhammed el-Murtada b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid el-Kâdirî’dir. Arapça kitapları okudu ve genç yaşında Haremeyn-i Şerife’ni ziyarete muvaffak oldu. Mukaddes makamlarda hadîs tahsil etti. O, bu günlerde Yemen’in Zebîd şehrinde bulunmakta, ‘Abdülhâlik ez-Zebîdî’den hadîs okumaktadır. Allah ömrünü uzatsın ve dinin en yüksek derecesine ulaştırsın” (13).

Müellifin kendi ifadesine dayanarak, bütün kaynaklar onun 1145/1732’de doğduğunu kaydederler. Hakkında uzun bir terceme-i hâl yazan Mısır’daki talebelerinden meşhur tarihçi el-Cebertî’nin (Ö. 1241/1822) doğum yeri ile ilgili ifadesi müphemdir: “1145’de doğdu, memleketinde yetişti, ilim talebinde sefer etti” (14). Mısırda iken Hind asıllı olduğunun iyice unutulmuş olduğu anlaşılıyor. Müellif, Muhammed Bedîr el-Makdisî’ye icazet olarak yazdığı Kalensuvatu’l-Tâc adlı risalesinin nihayetindeki manzum kısımda

وَلِدَتِي بِعَامِ أَرْخُوا (فَكَ خْتَمَةٌ)

diyerek kendi doğum tarihini bizzat bildirir (15).

Tabsili ve ilim talebindeki seyâhatları:

İslâm âlemi, milâdî on sekizinci asrın ilk yarısında, za’f alâmetleri başgöstermiş olmasına rağmen, Osmanlı Türk hâkimiyetinin idaresi veya himayesi altında tamamiyetini muhafaza ediyor, o devletin müntesipleri bu emniyetin nimetlerinden istifade ediyorlardı. Zebîdî bu devletin vatandaşlığına en güzel örneklerden birini teşkil eder. Hindistan’da doğar, dolaşa dolaşa Hicaz’a gelir, Yemen’de tahsiline devam eder, Mısır’a yerleşir. Bir defasında Padişah’tan gelen davet üzerine İstanbul’a gelmeye niyetlenirse de müyesser olmaz. Bulunduğu her beldede yardım, iltifat ve ihtirama mazhar olur.

Zebîdî tahsiline Bilgram’da başladı. Oradan sırasıyla Sendile, Haydarâbâd ve Dihlî’ye gitti. Veliyullâh b. ‘Abdurrahîm ed-Dihlevî’den (Ö. 1176/1762) okudu (16), oradan Sûret’e geçti. Hayruddin b. Zâhid es-Sûretî’nin yanında bir sene okudu. 1164/1750’de Hicaz’a gitti. Sonra Yemendeki Zebîd şehrine yerleşti. Def’alarca hac-cetti ilim ehli ile tanışıp buluştu. Bunlardan biri de kendisini (17) Mısır’a yerleşmeye

13 Meâsiru’l-Kirâm’dan naklen Ebcedu’l-‘Ulûm III. 221.; Mecelletu’l-Mecma’îl-‘İlmî, c. XLIII, s. 932.

14 Târihu’l-Cebertî, IV. 142.

15 Târihu’l-Cebertî, IV. 159.

16 Fihrisu’l-Feharis, I. 398.; Nuzhatu’l-Havâtır, VII. 475-476.; Tâcu’l-‘Arûs, X. 469.

17 Nuzhetu’l-Havâtır, VII. 471.

teşvik edecek olan 'Abdurrahmân el-'Ayderûs'dur (Ö. 1778). Cebertî, bu zatla ve isimlerini zikrettiği diğer alimlerle (Hâşiyetu'l-Kâmûs sahibi meşhur hocası Muhammed b. et-Tayyib de bunlar arasındadır.) 1163/1749 senesinde Mekke'de görüşüğünü belirtir (Tarihu'l-Cebertî, IV. 142) (18). Yemen'e yerleştikten sonra müellifin her sene hac mevsiminde Mekke'ye geldiği anlaşılıyor. Zebîd'de iken kendilerinden ilim tahsil ettiği üç yüz kadar hocasını terceme-i hâlleriyle birlikte, *el-'Mu'cemu'l-Kebîr*, *el-'Mu'cemu's-Sağîr* ve *Elfiyyetu's-Sened* isimli biyografik eserlerinde zikreder (19). *Nuzhetu'l-Havâtır* sahibi, müellifin Yemen ahalisinden birine yazdığı bir icazetin metnini aynen nakleder. Üç sahife olan bu icazette Zebîdî hocalarının silsilesini sıralarken, silsileyi ekseriya İbn Hacer el-'Askalânî'ye (Ö. 852/1449) yahut talebesi es-Sehâvî'ye çıkartır. Sonra kitabetalebiyle kendisine icazet veren âlimleri sayar. Fıkıhta dört mezhep âlmlerinden icazet almıştır (*Nuzhetu'l-Havâtır*, VII. 473-477) (20).

Zebîdî 1166/1752 yılında Ta'if'de büyük âlim ve sûfi 'Abdullâh el-Mirğînî'nin (Ö. 1207/1792-93) yanına gitti, ondan fıkıh tahsil etti ve te'lifatını rivayet etmek için icazet aldı. Bu zatla 1163/1749'da Mekke'de tanışmış bulunuyordu. Sonra tasavvuf erbabının ileri gelenlerinden Seyyid 'Adurrahmân el-'Ayderûs'a bağlandı, kendisinden "İhyâ"yı okudu. El-'Ayderûs bütün merviyat ve mesmûatını rivayet için Zebîdî'ye icazet verdi ve ona hırka giydirdi. Onun ilme karşı olan büyük arzu ve hırsını görünce, Mısır'daki ilim hayatının canlılığını tavsif ederek kendisini oraya gitmeğe teşvik etti.

Mısır'a Yerleşmesi ve İzdivacı

Zebîdî 7 Sefer 1167-günü (5 Aralık 1753) Mısır'a gitti. Sâge hanına yerleşti. Mısırda Kethûda İsmail 'Azbân, durumuyla yakından ilgilendi ve bu ihtimam, Zebîdî orada meşhur oluncaya kadar devam etti. Müellif Mısırın âlimleriyle tanı-

18 Bağdad'da Suveydiyye hususî kütüphanesinde mahfuz olup Zebîdî'nin kendi hattıyla yazılmış ve Mecelletu'l-Mecma'î'l-İlmî el-'Arabî, c. VII, s. 752'de neşredilmiş olan bir icazetinden, kendisinin 1164 senesi Ramazan bayramında Yemende, 1166 Ramazan bayramında Mekke'de Mescid-i Haramda bulunduğu anlaşılıyor.

19 Fihrisu'l-Fehâris, I. 399.

20 Zebîdî'nin hocalarının çoğu hakkında el-Kettâni (Ö. 1345 H.) diyor ki: "Terceme-i hâli verilen (Zebîdî'nin) üstadlarına ve muasırlarına nisbetle, hocalarının şayan-ı hayret derecede çoğluğuna rağmen, yanındaki ile yetinmeyerek, devamlı olarak taleb-i ilimde bulunması, etraftan mükâtebe tarihiyle icazet istemesi çok şaşılacak bir şeydir. Öyle ki, ben İbn 'Abdisselâm'ın Kunnâşesinde kendi hattıyla Zebîdî'nin şu istid'âsına rastladım: (İstid'âyı İbn 'Abdisselâm'ın rastlayacağı kimseler için yazmıştı ki tam tercümesi şöyledir) "Efendilerimiz ulema hazretlerinden me'mûldur ki, aşağıda ismini yazan, Rabbine müftedir şu abd-i fakire, akli ve nakli ilimlerde, usul ve fûru'da inkân nisbetinde hocalarını ve senedlerini ziredererek kendilerinden rivayeti caiz olan hususlarda icazet vereler. Bunu (...) Ebû'l-Feyz Muhammed Murtaâ, Muhammed b. Muhammed el-Huseynî el-Vasîfî el-'İrâkiyyu'l-asl ez-Zebîdî ...) 1197 senesi 6 rebî' perşembe (19 şubat 1783) günü (...) yazdı." (Fihrisu'l-Fehâris, I. 406-407).

sıp onlardan ders almaya başladı. İlim ve fazlına, hıfzına şahadet ederek kendisine icazet verdiler. Seyyid 'Alî el-Makdisî, Ahmed el-Meleві, el-Cevherî, Câmî'u'l-Ezher reisi el-Huffenî, es-Sa'îdî... ile, bize onun Mısır hayatı hakkında başlıca malumatı veren talebelerinden el-Cebertî'nin babası Hasan el-Cebertî bu âlimler arasındadır.

O, Mısıra gittikten sonra da ilim talebinde seyahatlerine devam etmiştir. Daha sonraları Yemende Süleymân b. Yahyâ'ya yazdığı mektubunda "(...) İsnad erbabından bir cemaatin bulunduğu Beytu'l-Makdis'e, Yafa'ya, Remle, Dimyat, Senhûr, el-Mansûra, Demenhûra vs... gittim. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de tafsilatlı bir şekil de mezkûr olduğu veçhile oralarda hadis işittim. Asyût, Cürcan, Ferşût'a gittim" demektedir (21). Hülâsa, Mısırdaki kara ve sahil şehirlerini dolaşmış, ilim ve sülûk erbabından istifade etti. Bu devamlı seyahatlerinde birçok seyahatnameler kaleme almıştır ki toplansa büyük bir cild olurdu" (22).

Müellifin tasavvuf ehli ile yakın münasebeti vardı. İrade itibariyle Kadîrî, sülûk cihetinden Nakşibendî idi. Tasavvufî mahiyette birçok risaleleri vardır. Vefâ'îyye tarikati şeyhi Ebû'l-Envâr b. Vefâ 17 şa'ban 1182'de kendisine Ebû'l-Feyd künyesini, iltifat olarak vermiştir.

Daha sonra Zebîdî evlenip Sâğе hanından ayrılarak "Atafetu'l-Ğessâl semtine yerleşir. Şöhreti yayıldıktan sonra 1189/1775 senesi bidayetinde, ileri gelen kimselerin oturduğu Suveykatu'l-Lâlâ mahallesine intikal edecektir. Şeyyâl, onun evlenme tarihi hakkında kaynakların malumat vermediğini söyleyerek, Tâcu'l-'Arûs gibi uzun ve yorucu bir çalışmaya teşebbüs ettiği sırada evlenmiş olması gerektiğini tahmin ile, mezkûr eseri telife başladığı 1174/1760 tarihinde evlenmiş olacağı görüşünü tercih eder (23). Ferrâc ise Cebertî'nin müphem ibaresine itibar ederek, bu tarihi kat'î bir şekilde şöylece tayin eder:

Tâcu'l-'Arûs'un Zâl babının hitamında, 1182 Rebiu'l-evvelinde (1768 Temmuz) Sâğе Hanında yazdığı kaydedildiği halde, bundan hemen sonraki "Bâbu'r-Râ" ve öbür babların nihayetinde 'Atafetu'l-Ğassâl'da yazıldığı tasrih olunmaktadır. Böylece 1182 yılında evlendiği anlaşılmaktadır. Zevcesinin adı Zübeyde bint el-merhûm Zû'l-fikâr ed-Dimyâtî'dir. Bunu Yemende Süleyman b. Yahya isimli zata yazdığı mektuptan ve zevcesinin vefatından sonra onun için yazdığı bir mersiyeden öğreniyoruz (24). Bu zevcesi, 1196/1782'de on dört senelik bir evlilikten sonra vefat edecektir. Bu izdivaçtan çocuğu olmaz. Hanımının vefatı kendisine çok tesir eder. "Kabrine türbe yaptırarak orayı makam edindi. Oraya gider, günlerce ayrılmazdı. Kabir civarında bir arsa satın alarak, küçük bir ev yaptırdı, kayın

21 Ebcedu'l-'Ulûm III. 217.

22 Târihü'l-Cebertî, IV. 143.

23 el-Harekâtu'l-İslâhiyye, II. 53.

24 Fihrisu'l-Fehâris, I. 407.

validesini oraya yerleştirdi. Arada bir kendisi de orada gecelerdi. şairler kendisine bu elim hâdisi dolayısıyla mersiyeler takdim ediyorlar, o da bunları kabul ederek caizeler dağıtıyordu. Vefatından sonra bıraktığı evrak arasında, kendi hattıyla karısı için yazmış olduğu çok sayıda mersiyeler gördüm. Bunlar Leyla ile Mecnûn şiirleri tarzında yazılmıştı.” Çebertî bu bilgiyi verdikten sonra nümûne olarak bu kasidelerinden bazı kısımları iktibas eder(25). Bundan sonra Zebîdî tekrar evlenir. Ölünceye kadar bu ikinci zevcesiyle yaşar. Ancak ilk hanımını bir türlü unutamaz. Bu ikinci izdivacından da çocuğu olmaz.

Meşhur olması halk ve idarecilerle münasebeti

Zebîdînin yaşadığı devrede Mısırın durumu siyasi bakımdan karışık. Karışıklık bilhassa Bâb-ı Âlî'nin otoritesini dinlemek istemeyen ve gelen her vâliyi oyuncak haline getirmeyi istihdâf eden Kölemenlerden ileri geliyordu. Kölemen askerleriyle Yeniçeriler arasında çatışma eksik olmuyordu. Mısır, devlet merkezine göndermekle mükellef olduğu vergiyi (irsâliye) ağırlığından yahut iç çatışmalardan dolayı gönderemiyordu. Hülâsa devlet hakimiyetini temin etmek bir problem haline gelmişti. Koca Râğîb Paşa 1744'de bu otoriteyi temin gayesiyle Mısıra gönderilmişti. Kaynaklar Zebîdî'nin Mısır'da vâlilik yapan zevatla dostâne münasebetleri olduğunu, onlardan takdir ve hürmet gördüğünü bildiriyorlar. Esasen, içtimâî bünye de idârecileri, bir nevi halk liderleri olan âlimlerin teveccüh ve itimadını kazanmaya zorluyordu. Ancak hemen ifade etmeliyiz ki, Zebîdî'nin, bu çerçevenin haricine çıkan politik bir cephesine şahit olmuyoruz.

Müellif 1174/1760 yılında, kendisinin asıl şöhretini temin edecek olan Kamûs şerhine başladı. Eserinin mukaddimesinde, bu teşebbüsünü, "kavmi ve muhiti kendisi ile alay ederken, Hz. Nûh'un (a.s.) gemiyi yapmasına" benzetir. Şeyyâl'in dediği gibi, zamanımızda böyle bir iş yapmağa kalkılsa, müteaddit komisyonların uzun yıllar çalışmaları gerekirdi. Şerhten çok, müstakil bir telifi andıran ve ihtivâ ettiği 120.000 madde ile Arap lügatçiliğinin en hacimli ansikpoledik bir eseri olan Tâcu'l-'Arûs'un hususiyetlerini bildirmek, müstakil bir tetkiki gerektirir. Zebîdî bu eserin birinci cildini, yedi yıl süren devamlı bir çalışmadan sonra 1181'de ikmal etti. Bu vesile ile Kahire'deki ehl-i ilime ve talebeye mükellef bir ziyafet tertib ederek bu muvaffakiyetini kutlamak ve onları bu eserine muttali eylemek istedi. Âlimler yazdıkları manzum ve mensur takrizlerle takdir ve hayranlıklarını ifade ettiler. Çebertî bu takrizlerden bir çoğunu iktibas eder ve takrizlerin 1194/1780 senesine kadar devam ettiğini belirtir (26).

Zebîdî Yemen'de Süleymân b. Yahyâ'ya yazdığı mektupta, Mısıra geldikten sonraki halini anlatırken Kâmûs şerhini tamamladıktan sonra, "Rûm Melikinin"

25 Târîhu'l-Cebertî, IV. 152-154.

26 Târîhu'l-Cebertî, IV. 143-144.; Fihrisu'l-Fehâris, I. 399.

(Osmanlı Sultanı I. Adülhamid'i kastediyor), Dârfür Sultanının, Mağrib Meliki- nin birer nüsha taleb ettiklerini, bir nüshanın Mısırda vali Mehmed bey tarafından bin riyal mukabilinde satın alınarak kendisi tarafından yaptırılan camiin kütüphanesinde umumî istifadeye arzolanduğunu, daha birçok melikler tarafından elân talebin devam ettiğini yazmaktadır. Bu mektup 9 Şevval 1195 (28 Eylül 1780) tarihini taşımaktadır (27). "Mehmed Bey Ezher civarında bir cami yaptırarak, oraya bir de kütüphane kurunca, yüz bin dirhem gümüş vererek bir nüsha satın almıştı." (28). Müellifin ekâbir zümresinin ikamet ettiği "Suveykatu Lâlâ" semtine taşınması da (1189/1775 başlangıcı) Tâcu'l-'Arûs'un tamamlanmasını (2 Receb. 1188/9 Eylül 1774) takib etmektedir.

Zebîdî artık herkesin tanıyıp hürmet ettiği bir sîmadır. İlim ve fazlının temin ettiği ihtişamdan hoşlandığı da anlaşılıyor. Mısır valileri katında şefaati reddedilmezdi. Valiler kendisini ziyarete gelirlerdi. Vâli Mehmed İzzet Paşa kendisine çok değer verirdi. "Şahsî kilerinden ona et, yağ, pirinç, odun, ekmek; Haremeyn-i Şerîfeyn defterinden *ûlufe* tayin etti (...) Devlet merkezine durumunu bildirdi. Bunun üzerine 1191/1777 senesinde Darphaneden kendisine yüksek bir maaş bağlandı (günlük yüz elli yarım akçe). 1194/1780'de devlet merkezine (İstanbul'a) davet edildi. Önce bu davete müsbet cevap verdiyse de sonra gitmekten vazgeçti. (Bu davet, müellifte inziva ve şöhretten yüzçevirme arzusunun başladığı tarihlere rastlar. İstanbul'a gitmekten sarfı nazar etmesi bu halet-i ruhiyenin bir neticesi olmalıdır. Devlet büyüklerinden mektup ve hediyeler devam etti. Kendisine gönderilen acib hilkatli Fezzân koyununu Sultan I. Abdülhamid'in şehzadelerine hediye olarak gönderdi" (29).

"Gönderilen hediyelere, 'gideceği diyarda hayretle karşılanacak hediyelerle mukabele ediyordu. Karşılığında kat kat fazlası geliyordu (Cebertî bu hediyelerden bir kısmını inceden inceye tavsif eder. "Türk, Hicaz, İrak, Basra, Mağrib, Sûdân, Fezzân, Cezâir ve uzak diyarlar" hükümdarlarının mektup ve hediye gönderdiklerini yazar. İslâm ülkeleri idarecilerinin gösterdiği bu teveccüh ve takdirler, bir taraftan onların ilme verdiği değeri gösterirken, diğer taraftan da bir müddetten beri, büyük eser veren âlimlerin çok azalmış olduğuna verilmelidir).

Emîr Muhammed Sıddık Hasan Hân (Ö. 1307/1889) diyor ki: 1193/1779 senesinde "Rûm Sultanı, Melik-i Â'zam, Ebû'l-Feth Nizanüddin 'Abdülhamîd Hân, müelliften hadîs icazeti istemişti. Ona meşhur müselsel

الراحمون يرحمهم الرحمن تبارك و تعالی

27 Ebevedu'l-'Ulûm, III. 217.

28 Târihu'l-Cebertî, IV. 147.

29 Târihu'l-Cebertî, IV. 150.

hadisinin senedini, başka icazetlerle birlikte yazıp gönderdi. Ayrıca Sultanı mehdeden bir kaside de ithaf etti ki matla'ı şöyledir:

سوف الله ربنا كان لي فيه مريمًا ومفتق به عُصْنُ النَّسِيمِ أَهْنَمَا
وَحَتْمًا مَقَامًا كَانَ لِي فِيهِ جِيرَةٌ بِهِمْ كَانَ كَأْسِي بِالْعَصَائِلِ شَرْتَا

"Allah rahmetiyle sulasın o beldeyi ki, orada benim için bir merba' (bahar mevsiminin geçirildiği yer) ve gençlik dalını semeredar kılan bahar yağmuru vardır."

"Kâsemin, kendileri sayesinde faziletlerle dolup taşıdığı yakınlarımın bulunduğu o makamı da, Allah ebedî eylesin" (30).

Hadis imlâ etme âdetini canlandırması

Tâcu'l-Arusu bitirdikten sonra Zebidi'nin, 1189/1775 yılında Suveykatu Lâlâ semtine taşındığını zikretmiştik. Yeni mahallenin ileri gelenleri onunla yakınlık kurmaya çalıştılar. Zebidî de onlara zenginlik izhar ediyor, müstağni davranıyor, va'z u nasihatta bulunuyor, çeşitli vird ve hizbleri okuma icazeti veriyordu. Yabancı oluşu, harici görünüşü itibariyle Mısırın diğer âlimlerinden değişik olan şekli, kendisine karşı alâkayı artırıyordu.

Müellifimiz çok geçmeden selef usûlünce hadis imlâsına başladı. "Hâdis imlâsı geleneği, İbn Hacer'in (Ö. 852/1448-49) ve talebelerinden es-Sehâvî (Ö. 902) ile es-Suyûtî'nin vefâtiyle inkıtaa uğramıştı. Bu âdeti ihya eden Zebidî oldu" (31). Zebidî Tâcu'l-Arus mukaddimesinde (32) İbn Hacerin vefatını mütaakip (852), yirmi senelik ihmalden sonra 872 yılında es-Suyûtî'nin (Ö. 911/1505-1506) hadis imlâsını ihya ettiğini, lûğat imlâsına da gayret ettiğini, ancak rağbet görmediğinden yalnız bir meclis akdettiğini söylediğini nakleder. Zebidî isnad ve imlâyâ çok ehemmiyet veriyor, hadis tedris ve tahsili için bunların şart olduğunu söylüyordu. Nitekim Kusemtine'liler için yazdığı bir icazetinde şöyle demektedir:

"Bu fen erbabı (hadis ilmi) indinde tekarrür etmiştir ki, hadis kitaplarını ve senedlerini, dirayet ve rivayet bakımından itkan etmiş ehlinden tahsil etmeyen, diyarlar dolaşıp da âlî merviyata nail olmayan, akranlarıyla mubaheze ederek di-

30 Ebcedu'l-'Ulüm, III. 222. Aynı haber için bkz.: Fihrisu'l-Fehâris, I. 400.; Nuzhetu'l-Havâtür, VII. 473. Bu iki kaynak Sadrazam Koca Rağıp Paşa'nın da, ondan icazet talep ettiğini bildirirler. Koca Rağıp Mehmed Paşanın 1744-1749 seneleri arasında Mısır Valiliği yapması sebebiyle, Zebidî ile münasebettar olması hatıra gelebilirse de, Onun Mısır'a 1753'de gelmesi ve Koca Rağıp Mehmed Paşanın 1763 de vefatı bu ihtimali uzak görmemize sebep olmaktadır. Zira Zebidî o tarihte henüz meşhur değildi.

31 Fihrisu'l-Fehâris, I. 401.

32 I. 15, (Mısır tab'ı)

rayet esaslarını kavramayan, imlâ meclislerinde diz çökmeyen, saygı ve edeple üstadların yanına girip çıkmayan kimse, hadis kitaplarını rivayet edemez, tedris edemez, teberrüken dahi okutamaz. Bunlar ise şimdi ekall-i kalildir” (33).

Suveykatu Lâlâ semtine taşındıktan sonra Zebîdî pazartesi ve perşembe günleri muntazaman hadis imlâ ediyordu. Bu imlâları dört yüz meclise ulaştırmıştır. Bunlar müteaddit cildlerde toplanmıştır. Hadis imlâ ederken senedlerini, râvilerini, hadisi tahrir edenleri, hadisin çeşitli tarihleriyle beraber hafızasından söylüyordu. Yanına gelen her şahsa ”rahmet hadisi” diye maruf olan ”merhamet edenlere Rahman olan Yüce Allah da merhamet eder” meâlindeki ”el-hadisü'l-muselsel bi'l-evveliyye” yi ravileri, tahrir edenleri ile imlâ ettirir, o şahıs için, hazır bulunanları zikrederek bir sened yazar ve icazet verirdi.

”Hadis imlâsı haberi yayılınca Ezher âlimleri yanına gelerek icazet talep ettiler. O da icazet vermek için hiç değilse kitapların başlangıç kısımlarını okumalarını şart koştu. Halktan uzak tutmak mülhazasıyla Salîbe semtinde Şeyhün Camiinde pazartesi ve perşembe günleri onlarla toplanıyordu. Bu haber yayılınca, halkın râğbet ve tevacümü daha çok arttı. Havas ve avamdan müteşekkil cemaat ile büyük dersler başladı. Rivayetten dirayete intikal etti. Bundan sonra Ezher’liler ayrıldılar. Zaten kendisinin de onlara ihtiyacı yoktu. Bu umumî dersler şu tarz da oluyordu: Müselselat’tan yahut fezail-i â’male dair hadislerden birinin okunmasından sonra, hadisin senedinin ricalini, râvilerini hafızasından serdediyor, peşinden bazı şiir beytleri inşad ediyordu. Halk, eski Mısır müderrislerinde bu usûlü görmediğinden hayretle karşılıyordu. Hanefî Mescidinde de bir başka ders açtı. Mûtâd günler haricinde ikindiden sonra, orada da Şemâil-i şerifeyi okutuyordu. Bunun üzerine şöreti daha çok artı. Âyân ve ekâbir kendisi için ziyafetler tertiplemeğe başladılar. Talebelerinden ileri gelenlerle, mukrî, (34) müstemlî ve isimleri yazan kâtiple beraber ziyafete gidiyordu. Buhârî veya Dârîmî’nin sülâsiyyatından (musannıfla Hz. Peygamber (a.s.) arasında yalnız üç râvi bulunan hadisler) yahut müselselattan (35) bir parça okunuyordu. Ev sahibi, arkadaşları ile, perde

33 Fihrisü'l-Fehâris, I, 52.

34 Müstemlî, mümlinin (hocanın) söylediklerini yazan ve umumî derslerde yazılan metni yüksek sesle dinleyenlere tekrar ve tashih ettiren kimseye denir. İmlâ yoluyla meydana gelen literatüre *Emâlî* adı verilir. Bu konuda fazla bilgi için bkz.: M. Tayyib Okıç, Bazı Hadis Meseleleri Hakkında Tetkikler, s. 94-99.

35 Zebîdî Tâeu'l-Arûs eserinde VII. 380 müselsel hadisi şöyle tarif ediyor: ”Müselsel, muhaddisin, ”Ben fülana musafaha ettim, o da fülana musafaha ettim” diyerek Hz. Peygamber’e kadar bu silsilenin devam ettiği hadistir. Sağâni der ki: Mekke-i Mükerrreme, Hindistan, Yemen ve Bağdad’da dört yüz kûsür müselsel hadis işittim. Bu kadar müselselatı cem’eden kimseyi bilmiyorum.” En meşhurları rahmet hadisidir. Hakkında derli toplu bir risale te’lif ettim ve ”el-Mirkâtu'l-Aliyye fi şerhi'l-Hadis'l-Müselsel bi'l-Evveliyye” adını verdim. Şartı üzere bize yüzden fazla müselsel hadis vaki oldu. Fakat umumi ve hususî icazetlerle, Haremeyn, Yemen, Mısır ve Kudüs’te işittiklerim dört yüze ulaşır. elhamdü lillah.”

arkasından da kadın, kız ve çocuklar dinliyorlardı. Mecliste buhurdanlar bulunurdu, kıraat müddetince etrafa anber ve öd ağacı kokusu yayılırdı. Sonra mü-tad veçhile, Hz. Peygambere salât u selam okumakla bitirilirdi. Kâtip, hâzirûn ve sâmiunun (kadınlar ve küçük çocuklar da dahil) isimlerini, günü, tarihi yazar, kendisi de altına "sahîhun zâlîke" diye tasdik ederdi. Eski kitaplarda okuduğumuza göre geçmiş zamanda muhaddislerin usûlü de böyle idi." Bu malûmatı veren Cebertî ilâve ederek diyor ki, "Hakir gerek bu derslerin, gerek eski meskeni Sağe Hanında, keza Sanâdikiyye'de ve Bulak'daki kendi evimizde, yahut başka yerlerdeki havassa ait meclislerin ekserisinde hazır bulundum. Bazan başka yerlere de gezmeye çıkardık. Ekseriya hadîs-i şerîf serdiyle meşgul olurduk. Bunlar hâlen mevcut olan birçok evrakda zabtolunuyordu" (36).

Şeyyâl, el-Kettânî'ye istinaden Zebîdî'nin hadise dair iki cildlik *el-Emâli's-Seyhûniyye* imlâlarının 1195'de tamamlandığını, mezkûr senenin sonunda, müellifin imlâyı terkettiğini bildirmektedir (37). Kettânî'nin, çok aradığı halde bulamadığını söylediği bu eserin bilinen tek nüshasının Berlin'de olduğunu Brockelmann bildirmektedir (38).

İnzivası

Şöhretinin zirvesinde iken, çok geçmeden Zebîdî'nin dış dünya ile ilgisini asgariye indirdiğini, hatta çok ehemmiyet verdiği derslerini ve imlâyı kestğini görüyoruz. Hayatındaki bu dönüm noktasının elbette kuvvetli bir sebebi olmak gerekir. Müellifin *İhyâ'u-Ulûm'u* şerh etmeye başlaması, bu eserin kuvvetli telkinlerinin te'sirinde kalması, akla gelen ilk sebeptir. Ancak bazılarının ileri sürdüğü gibi bu hadisenin tek müessir olmadığını ve *İhyâ* şerhine başladıktan ancak beş yıl kadar bir zaman geçtikten sonra inzivâya gömüldüğünü az ileride göreceğiz.

Cebertî inzivâ mes'alesini şöyle anlatıyor: "Artık daha ziyadesi olmayan bir şöhret ve makama ulaştıktan, dünya ona her cihetten geldikten sonra evine kapandı, tadrîs ve okutmayı bıraktı. En yakınlarıyla dahi münasebetlerini kesti. Mısır'ın ileri gelenlerinden gönderilen hediyeleri reddetti. Mısır Vâlisi Hasan Paşa ziyaretine geldiği halde ona gitmedi. Hasan Paşa ziyareti esnasında kendisine kıymetli hediyeler takdim etmişti. Vâli katında şefaati reddolunmazdı, Buna rağmen ziyaretini iade etmedi. Daha önce Mağrib Sultanı ile karşılıklı olarak hediyeler teâfî ederlerdi. Onun da 1201 yılında gönderdiği hediyeleri geri çevirdi. Bunlar sonra yolda zâyi oldu. Bu hadise üzerine Sultan, kendisini kınayan bir mektup yazmıştır." (39).

36 Târihu'l-Cebertî, IV. 147-150.

37 El-Hârekâtu'l-İslâhiyye, II. 67.

38 Berlin, Ahlwardt, No: 10253, Bkz. GAL, S. II, 620.

39 Târihu'l-Cebertî, IV. 154-156.

Görüldüğü gibi en yakın hayat arkadaşı ve tilmizi Cebertî de inzivâsının tarihi ve sebebi hakkında bir şey söylememektedir. Müellif İhyâ şerhinin hitamında, şerhin on bir sene devam ettiğini tasrih etmektedir. Eserin tamamlanması günü gününe 5 Cumada's-sâniye 1201 (26 Mart 1787) tarihini taşımaktadır. Şu halde esere 1190 (1776-77) yılında başlamıştı. Müellifin Yemen'de Süeyman b. Yahya'ya yazdığı 9 Şevvâl 1195 (28 Eylül 1780) tarihini taşıyan mektubundan inzivâda olduğuna dair bir emâreye rastlamıyoruz (40). Kezâ onun imlâ meclislerinin bu sıralarda devam ettiğini Ebu'l-İmdâd Muhammed b. İsmâil er-Reb'i el-Yemîni'ye icazet tarihi olan 1195 tarihli icazetnameden öğreniyoruz. Bu tarihe kadar imlâ meclislerinin dört yüze ulaştığını da kendisi bildirmektedir (41). Anlaşıyor ki imlâ henüz devam ediyordu ve inzivâ başlamamıştı. Halbuki İhyâ'yı şerhetmeye başlayalı takriben beş sene oluyordu. İnzivâ münasebetiyle, hanımının 1196 yılında vefat ettiğini ve onun için yazdığı mersiyelerden, hanımına olan bağlılığının ve teessürünün, normalin üstünde olduğunu da hatırlamalıyız. Elliye bulan yaş da, hayatının zevale meylettığı hissini kendisinde uyandırmış olmalıdır. Öyleyse Zebîdînin uzlet köşesine sığınması, Gazzâlî'nin şöhetten, idarecilerle ihtilattan, dünyaya meyletmekten vs. alıkoyan kuvvetli telkinleriyle alâkalı olduğu kadar, âilevî ve sıhî sebeplerle de ilgilidir.

Zebîdî'nin, devrinde ziyadesiyle meşhur olmasında, onun bir taraftan tasavvuf ve tarikat erbabıyla olan yakın münasebetlerinin, diğer yönden tedris halkasını, -mahdut ihtisas talebesinin haricinde- çok geniş tutmasının büyük tesiri âşikârdır. İlmi tamime ve geniş kitlelere mal etmeye çalışan âlimler, müslüman ahalinin her zaman çok muhtaç olduğu değerli insanlardır. Böyle âlimlerin azlığı, menfî neticeler vermiştir. Cebertî'nin dediğine bakılırsa merhûm Zebîdî'ye gösterilen teveccüh biraz da sâfdilâne idi ve onun "müteşeyyihane" hareketlerine râci idi. Onun söylediğine bakılırsa, "Mağrib ahâlisi kendisini kutup telakki ediyorlardı. Onu ziyaret etmeyince, hacları tamam olmaz sanıyorlardı. O, kendisini ziyaret eden herkesin ismini, lakabını, memleketini, oturduğu semti, mesleğini, çocuklarını sorar, bunları yazar veya ezberlerdi. Sonra gelenlere öncekileri teferruatıyla sorunca mağribli hayretinden kalkıp oturur, bunun keşif eseri olduğunu sanırdı (42)." Cezzâr Ahmed Paşa'ya bir mektup yazarak kendisinin Mehdî olduğunu iddia etmişti. Cezzar Ahmed Paşa onu Mehdî kabul ederdi." Bu kâbil iddialar ve tekellüfler, normal olarak ilimsiz dahi olsa sülûk ehline yakışmazken, bihakkın âlim olan Zebîdî'nin bu vartaya düşmüş olması imkânsız olmasa bile, cidden çok uzak bir ihtimaldir. Onun birçok eserini ve icazet namesini mütalâaa eden, onu üstadları silsilesi içinde sayan ve zamanında emsali olmadığını bildiren müdakkik Kettânî ise, Cebertî'nin verdiği malumatı -müellifin *el-Mu'cemu'l-kebir* adlı eserinden bahsederken- şöyle

40 Bu mektûbun metni için bkz. Ebcedu'l-Ulûm, III. 217.

41 Fihrisu'l-Fehâris, I. 408.

42 Târihu'l-Cebertî, IV. 151.

ta'lil ediyor: "Bu *Mu'cem Cebertî'nin Tarihi'nin* en mühim kaynağıdır. Hatta diyebilirsin ki, Cebertî (hicrî) on ikinci asır âlimlerinin terâcim-i ahvâlini -hem de lafzıyla- bu *Mu'cemden* almıştır. Öyle ki müellif, kendisinden sonra yaşayanların vefat tarihini bilemeyince, Cebertî vefat meselesinde şaşırıp hata eder" (43). Yine Kettânî "*Cebertî'nin Tarihinde* (Halîl el-Murâdî'nin terceme-i halinde) müellifin bu eserinden bahsederken "on kürrâse (fasikül) hacminde olduğunu" söylediğini, halbuki kendisinin yanında bu eserin müellif hattıyla bulunduğunu, otuz kürrâse kadar olduğunu, ancak Zebîdî'nin, bu eserinde hocalarını sayarken, hocalarından biri olan Cebertî'nin babası Hasan el-Cebertî'yi zikretmemesi sebebiyle, Cebertî'nin hasedini çektiğini, bundan dolayı kadrini düşürmeğe çalıştığını söyler (44). Mezkûr mu'ceminde âfâkîleri (taşralıları) kaydetmesini ayıplayan Cebertî'ye "tarih belde ehline mi münhasırdır?" diye cevap verir. Maamafih Cebertî onu, tercemesinin başında mübalağalı bir tarzda medheder, kılık kıyafetine dair uzun tavsifler yapar.

Vefatı ve hakkında terceme-i hal yazanlar

Cebertî'nin bildirdiğine göre, Zebîdî, 1205 Şa'banında (1791 Mart) cuma namazını kıldıktan sonra tâûna yakalanarak evine kapandı, dili bağlandı. Pazartesi günü vefat etti. Karısı ile akrabası terikesini saklamak ve nakletmek için ölümünü gizlediler. Bütün kıymetli eşya ve kitapları götürüldükten sonra, ertesi gün ölümünü yaydılar. es-Seyyidê Rukiyye mezarlığı olarak bilinen yerde, eski zevcesinin yanında hazırlamış olduğu kabre defnolundu. Herkes tâûnla meşgul olduğundan ve semtin uzaklığından dolayı Ezher ehli vefatını işitmedi, işitenler de cenazesine yetişemediler (45).

"Müellif vefat ettiğinde kitaplarına yirmi bin kıymet biçilmişti. Bunu Türk Sultanı duyunca "haksızlık ettiniz" dedi ve yetmiş bin olarak kıymet takdir etti, sonra Mısır'daki talebe-i ulûma vakfetti" (46).

Zebîdî hakkında yaşadığı asırdan itibaren biyografik malumat verenler ola gelmiştir. Kettânî bunlardan vâkıf olduğu zevatın isimlerini ve hakkındaki hükümlerini kaydeder.

- 1- el-Hâfız İbn Abdisselâm en-Nâsırî "*Rihle*" sinde müellif hakkında on kürrâse miktarında terceme-i hal yazmıştır.
- 2- Şam muhaddisi Abdurrahman el-Kezberî.
- 3- Mekke-i Mükerrreme âlimi Ömer b. Abdurresûl el-Mekkî.
- 4- el-Kâdî İbnü'l-Hâc (*el-İşrâf ve Neylu's-Sürûri ve'l-İbtihâc* adlı eserinde).

43 Fihrisu'l-Fehâris, II. 50.

44 Aynı eser, II. 51.

45 Târihu'l-Cebertî, IV. 165-166.

46 Tezkiretu'l-Muhsinin adlı eserden naklen Fihrisu'l-Fehâris, I. 411.

5- *Tezkiretu'l-Muhsinîn fi Vefeyâti'l-A'yâni ve Havâdeti's-sinîn* isimli eser (müellifini zikretmiyor).

6- Cezayirli talebesinden Şeyh Ebû Ras el-Muaskerî "*es-Seyfu'l-Muntadâ fi Esânidi's-Şeyh Murtadâ*" isimli eseriyle.

7- eş-Şihâb el-Mizcâcî "*Vefeyâtu'l-Eslâf*" eserinde.

8- *Avnu'l-Vedûd alâ Suneni Ebî Dâvûd* sahibi (müellifini zikretmiyor. Müellif, Muhammed b. Abdullah el-Pencâbî'dir).

9- Talebesinden eş-Şihâb Ahmed b. Abdullatif "*Ukûdu'l-Cümân fi Men İsmuhu Süleymân*" adı eserinde. Bunlardan hiç birinin matbû veya yazma nüshasını bilmiyoruz.

Kettânî, meşhur Fihrusu'l-Feharis eseri için Zebîdî'yi en mühim kaynaklarından olarak takdim eder, sık sık ona atıfta bulunur. Müellif hakkında müstakil bir terceme-i hal kaleme almak niyetinde olduğunu söyler.

İlmî Hayatı

Zebîdî'nin seyahatları, devamlı icazet vermesi, veya icazet talep etmesi sebebiyle, oldukça zengin ve hareketli bir ilmî hayatı olduğu anlaşılıyor. İsnâd ilmine dair *Fihrisu'l-Feharis* isimli eserde, sayfa geçmez ki, bir hocası veya talebesi dolayısıyla Zebîdî'nin ismine rastlanmasın. Muasırlarından olan el-Hâfız İbn Abdisselam, onun, gördüğü her kitabı aldığını, veya ücret vererek kendisi için istinsah ettirdiğini, uzak diyarlardan kitap istiare ettiğini bildirmek sûretiyle, onun ilme olan iştiafına şahadet etmektedir. İleri gelenlerden gördüğü ibsan ve ihtimam, kendisine, ilim yolunda seferber edilecek maddî imkân bahşetmişti. İtiraf etmek gerekir ki, onun dikâtlî, etrafla alâkalı ve her hadiseyi kayd ve zabt eden bir âlim olması, kendi hayatının birçok hususiyatını aydınlatmak sûretiyle nisyanadan kurtardığı gibi, devri ile ilgili bazı özelliklere de ışık tutmaktadır. Nitekim hayatı hakkındaki şu tetkikimizde, bu dikkatinin birçok nümünelerini görmüş bulunuyoruz.

Kaleme aldığı eserleri her hangi bir vesile ile, bazan hac müessesesinden istifade ederek, âlim arkadaşlarının nazarlarına sunmayı itiyâd edinmişti.

Mısır'dan Yemen'e yazdığı bir mektubunda, âdeta Mısır'daki ilmî hayatını hülâsa eder ve meselâ İhyâ şerhinden basederken "(...) En mühimmi, İmam Gazâlî'nin İhyâ'sını şerhe başlamamdır. Ders halinde imlâ ettim ve sadece "Kitabu'l-İlm"i yetmiş kürrâse olarak şerhettim. Geçen sene Mekke âlimi Mevlânâ İbrahim ez-Zemzemî'ye yirmi kürrâse gönderildi. Fakat gönderildikten sonra, tebyiz esnasında, alâkalı fevâidden çok şeyler ilave ettim (...) bu sene tebyiz edilen nüshadan göndermeğe karar verdim ki son nüshaya itimad edilsin (...) Arzu eder-seniz Mekke'ye gönderip istinsah ettirmeniz kolayca mümkündür" (47). Böylece

eserini yenilemek için devamlı bir gayret içinde olduğunu da anlıyoruz. Bu esere de nihâî şeklini verince, Cebertî'nin, ifadesile "Kamus Şerhi gibi meşhur olması için "Rûm'a (İstanbul'a), Şam'a, Ğarba birer nüsha gönderdi (48).

Hocaları ve talebesi sayılamıyacak derecede olduğundan burada zikretmiyoruz. Bizzat müellif birkaç eserini, hocaları hakkında biyografik malumat vermeye tahsis etmiştir. Hocalarından bir kısmının isimleri beş sayfa olarak *Fihrisu'l-Feharis*, I. 402-406'ncı sahifelerinde yer almaktadır. Verdiği icazetlere bakılırsa kendisi de çok talebe yetiştirmiştir. Onun tarafından verilen icazetler birkaç nev'e ayrılabilir:

- 1- Bizzat okutup meşgul olduğu talebeye verdiği icâzetler.
- 2- Sened silsilelerinde hocalarının ve rivayet ettikleri zevatın adedini artırmak için, âli isnad temini gayesiyle yapılan talepler karşısında verdiği icâzetler.
- 3- Umûmî derslerde veya muayyen meclislerde bulunan kimselere, muayyen dersler için verdiği icâzetler.
- 4- Mükâtebe tarikiyle başka beldelelerden gelen taleplere karşı yazdığı icazetler.
- 5- Mutlak icâzetler. Râşidiyye ve Kusamtime ahâlisine verdiği icazetlerle, 3 Muharrem 1204 (24 Eylül 1789) tarihinde Bağdad'lı Muhammed Saîd es-Suveydî el-Abbâsî'ye yazdığı icazetname buna misal teşkil eder. Bu sonkinde mezkûr şahısla ilk defa 1194/1780'de görüşmüş olduklarını vs. yazar ve devamlı der ki: "(...) Ayrıca şunu da ilave ettim: 1194 senesinden sonra doğmuş ve bundan sonra doğacak çocuklarına -bunu sahih görenlerin telâkkisine uygun olmak şartıyla- (...) Kamus şerhi, İhyâ şerhi ve başka müecellefatımı da (...) rivayet etmelerine icazet verdim'. Aynı zata verdiği bir başka icazetname de 10 Zilhicce 1204 tarihini taşımaktadır. Her iki icazet de Mecelletu'l-Mecma'i'l-İlmi'de neşr olunmuştur (c. VIII, s. 753-754).

Umûmî icazetlerine bir diğer misâl "Elfiyyetu's-Sened" eserinin sonundaki manzum icâzettir:

نظمته للأخذين عني	وبعضهم قد استجاز مني
فقد اجزت كل ما ذكرته	لكل راغب له علمته
وكل من قد استجاز مني	في الأخذ والعلم بكل فن
وكلما ألفت في علم	أو قلته في نشر أو في النظم
فليرؤ من شأ علي أصفه	اجازة فيها التقى والمعرفة

Görüldüğü gibi” takva ve bilgi” şartıyla, dileyen kimseye ”eserlerinin tamamını rivâyet etme iznini vermiş oluyor (49).

Hocası olan bir zâta, kendi te’lifatından birini rivayet etmesi için yazdığı icazetler de vardır.

Bazı âlimlere yazdığı icazetler umûmî olmaktadır. Muhammed b. İsmâil er-Reb’îye yazdığı icazette, ”makrû, mesmû, mücâz, münâvele, vicâde, kitabet, vasiyyet, mürasele tarîkiyle olan fûrû, usûl, ma’kûl, menkûl, manzum, mensûr, te’lif, tahrîc, kelâm, tasavvuf, lûgat, nahiv, tasrîf, meânî, beyân, bedî,, tarih, devâvîn (...) mevzuuna dair eserleri için (...) bu fen erbabı indinde itimad edilen şartıyla (...) rivayetine icazet ”vermektedir (50). Kettânî müellifin vermiş olduğu icazetlerin sonuncusunun 10 Receb 1205 (16 Mart 1791) tarihini taşıyanı olduğunu söylemektedir.

(Fihrisu’l-Fehâris, I. 409). Zira bundan sonraki Şaban ayında vefat etmiş olduğunu bilmekteyiz. Müellifimizin, icazetnamelerini ve mektuplarını tasdik ettiği mühüründe şu beyit yazlı idi:

محمد المرتضى يرجو الامان غدا
بجده وهو أوفى الخلق بالذم

“Muhammed Murtadâ yarın (âhirette) ceddi (Hz. Peygamber a.s.) sayesinde kurtulacağını ümid eder. Zaten o, taahhüdüne vefa göstermek hususunda en ileri seviyededir” (51).

Yakın talebelerinden olan Cebertî, üstadını mübalağalı bir şekilde tanıtır. Onun ”fakîh,, muhaddis, lûgavî, nessâbe, nahvî, usûlî, nâzım ve nâsir” olduğunu, ilave eder (52). Bir başka yerde merhûm müellifin müteahhirun tarafından ihmal olunan ensâb, esânîd, tahrîc-i hadis, muahhar muhaddislerin silsilelerini, mütekaddimundan olan muhaddislere ulaştırma gibi ilim ve fenlerde malûmat toplamaya haris olduğunu (53) ve bu sahalarda çok te’lifatı bulunduğunu bildirir.

Kettânî ise onu ”el-Hâfız” olarak tavsif ettikten sonra der ki: ”Bu zât asrında ve Mısır’ında dünyanın nâdiresi idi. Hâfız İbn Hacer’in talebelerinden sonra (es-Suyûtî ve es-Sehâvî gibi) ondan daha çok malûmatı, daha fazla rivayeti, daha

49 Fihrisu’l-Fehâris, I. 413.

50 Bu icazet için bkz: E.cedu’l-Ulûm, III. 211.

51 Fihrisu’l-fehâris, I. 409 ve 413

52 Târihu’l-Febertî, IV. 142.

53 Aynı eser, IV. 147.

büyük şöhreti olanı; hadis ve isnad fennini ve sâireyi daha çok bileni gelmedi. O, bu fennin en ince ve gizli taraflarını bilen kimse idi. Mağrib ve meşriktan balk, ensabını (soylarını) yazdırmak veya düzeltmek için ona şedd-i rahîl eder, gelemiyenler de yazmak sûretiyle öğrenirlerdi (...) Terceme-i hâlınden ve eserlerinden anlaşılıyor ki, rivayet ilmüne dair şu anda İslâm memleketlerinde mevcut olan zaif şu'le onun araştırma, gayret ve musannefatından muktebesdir" (54). Eserlerinin sayı itibarıyla ekserisinin isnad ve hadis ilmüne âit olmasından, bazı icazetname ve eserlerinin sonunda kendisini "Mısır'da Hadis hâdimi" olarak tanıtmışından, ihtisasının daha çok hadis sahasında olduğunu anlıyoruz. Cebertî de Tarihinde, hadis sahasında temâyüz eden âlimlerin derecelerini bildirirken, yer yer Zebîdî'yi ölçü olarak gösterir. Meselâ, Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'yi (1154-1200 H.) anlatırken "Hadis ilminde bilgisi çok iyidir. Bu asırda hocamızdan (Zebîdî'den) sonra bu sahada ona yaklaşan yoktu" der (55).

Müellif Arapçadan başka Türkçe, Farsça ile biraz da Gürcüce biliyordu(56).

Zebîdî merhûmun, işaret edilmesi gereken bir yönü de şâirliği olmalıdır. Tabiidir ki bu hükmü, onun birçok eserini manzum yazmış olmasından değil, bazı manzûmelerinde râstladığımız, insanı tesiri altında bırakan bir şi'riyetle karşı karşıya oluşumuzdan çıkarıyoruz. Onun bu şâirlik tarafı Cebertî'nin naklettiği, hanımı için yazmış olduğu mersiyelerinde tezahür eder. Cebertî de onun "iyi şiir" sahibi olduğuna şahadet ettiği gibi, muasır araştırmacıardan Şeyyâl de "hele zevcesi için yazdığı mersiyeler, Arap şiirinde benzeri az bulunan bir şiir tarzı teşkil eder" demektedir (57). Arap asıllı olmayan müellifin, selîs üslûbunda tezahür eden nazım hâkimiyeti de dikkati çekmektedir. Büyük bir lûgat âlimi olması, bu rahatlığının başlıca âmili olmalıdır. Onun şiirine bazı örnekler vererek bahsimizi kapatmak istiyoruz.

عِدَاةُ الثَّلَاثَا فِي غَلَاظِهَا الْخَضِرِ وَدَقِّ لَهَا طَبْلُ السَّمَاءِ بِلَا نَكْرِ وَتَخَطَّرْتِيهَا فِي الْبِرَانِسِ وَالْأَزْرِ سَتَبِكِي عِظَامِي وَالْأَضَالِعُ فِي الْقَبْرِ وَلَا طَالِبًا بِالصَّبْرِ عَاقِبَةَ الصَّبْرِ	زُبَيْدَةُ شَدَّتْ لِلْمَرْحِيلِ مَطِيَّهَا وَطَافَتْ بِهَا الْأَمْلاَكُ مِنْ كُلِّ وَجْهِهِ تَمِيْسُ كَمَا مَاسَتْ عَرُوسٌ بِدِلِّيَّهَا سَأْتِكِي عَلَيْهَا مَا حَيَّيْتُ وَإِنْ أَمِتُ وَلَسْتُ بِهَا مُسْتَبْقِيًا فَيُضِرُّ عَثْرَهُ
---	---

"Zübeyde göç için bineğini hazırladı. Bir salı günü yeşil elbiseleri içerisinde.."

"Onu her taraftan melekler tavaf ettiler. Gök davulu onun için çaldı, hilâf-sız..."

54 Fihrisu'l-Fehâris, 399-400.

55 Fihrisu'l-Fehâris, I. 151.

56 Tarihu'l-Cebertî, IV. 148.

57 el-Harekâtu'l-İslâhiyye, s. 67.

”Bir gelinin nâz ve niyaz içerisinde, kurularak yürüyüşü gibi yürüyor. Bornus ve izarlar içinde (bir melek edasıyla) gururlanarak, elini kaldırıp indirerek ilerliyor.”

”Yaşadıkça onun için ağlayacağım. Ölünce de kabirde kaburgalarım ve kemiklerim ağlayacak”

”Taşan göz yaşımı hiç alıkoymayacağım. Sabrın âkibetini de, sabırla talep etmiyeceğim.” (58)

Bir başka mersiyesinden:

غير البكى	ما خلفت من بعدها في أهلها
غير البكا والحزن والأيام	ما خلفت من بعدها في أهلها
جبلت عليه ووضلة الأرحام	يا لهف نفسي حسن اخلاقها
صرفت لاطعام ولين كلام	واطاعة للبعل ثم عناية
ريح الصبا سحراً غصون يشام	تلك المكارم فابكها ما زنت
قف ثم راجع من شج بسلام	يا وارداً يوماً على قبر لها

”Arkasında âilesine başka bir şey bırakmadı: Ağlamaktan, hüzünden, yetimlerden gayri.”

”Vay hasretime! O ne doğuştan güzel ahlâk, o ne akraba hukukuna riayetti!”

”Kocaya itaati, ihtimamı, fakirleri doyurması ve tatlı sözleri nerede bulunur ki!?”

”Âh o güzel huylar!.. Sabâ rüzgârı, seher vakti ”beşâm” dallarını eğdikçe ağla, ağla o güzel huyları kaybettiğine.” (Beşam: güzel kokulu, çubukları dış temizlemek için kullanılan bir ağaçtır)

”Ey günün birinde onun kabrine uğrayan! (hemen geçip gitme) dur da şu mahzûnun selâmını söyle (59)

58 Târihu'l-Cebertî, IV. 154.

59 Târihu'l-Cebertî, IV. 153.

ESERLERİ

Merhûm Zebîdî, eski âlimlerin, birçoğu gibi çok yönlü bir ilim adamıdır. Fakat eserlerinin ekserisi hadis, ensab, ve lûgat ilmine aittir. Usûl-i Fıkıh, usûl-i hadis, sarf ve tasavvufa dair eserleri de vardır. Kemmiyet itibariyle eserlerinin çoğunun risâle şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar onun te'lifatını sıralarken ekseriya kitaplarla risaleleri tefrik etmedikleri için, biyografisini yazanlar bu meselede tereddütten veya hatadan kurtulamamaktadırlar. Mesela, Şeyyâl, Fihrisu'l-Fehâris'in zikrettiği eserleri kitap olarak kabul etmiş ve müellifin hadis sahasında cem'an elli iki" kitap" yazdığını tasrih etmiştir (60). Aslında bunların büyük bir kısmı risale çapındadır.

Bu meselede müellifin ve kütüphane kataloglarının verdikleri malumat esas olmalıdır. Ayrıca Kettânî'in tâsrihleri nazari itibâra alınmalıdır. Bunun haricinde kalan eserler için, Cebertî'nin tasnifine uyulabilir. Zira o, "musannefatını" ve "risalelerini" ayrı ayrı tasnife tabi tutmuştur (61). Eksiği olsa bile, müellifi en yakından tanıyan odur.

Kettânî'nin ifadesine göre, hadis bâblarından bir bâb olan isnad fenninde, müteahhiründen hiç kimseye Zebîdî kadar eser yazmak nasib olmamıştır. "Eğer çeşitli beldelerden olanlar için yazdığı icazetnâmeler toplanıp sayılıyadı yüzlere yaklaşırdı" der (62). Bu zât, müellife ait eser ve icazetlerin birçoğunu gördüğünü, bir kısmına da istinsah tarikiyle sahip olduğunu söylemektedir. İfadelerinden, onun icazetnamelerinin mühim bir kısmının birer eser değerinde olduğu anlaşılmaktadır.

60 el-Harekâtu'l-İslahiyye, II. 66.

61 Tarihu'l-Cebertî, IV, 156.

62 Fihrisu'l-Feharis, I. 407-408.

ESERLERİNİN ALFABETİK LİSTESİ

- 1- 'Akiletu'l-etrâb fî senedi't-tarikati ve'l-abzâb
Şeyh Abdulvehhab eş-Şirbînî için telif etmiştir. Fihrisu'l-Feh. I. 408.
- 2- el-'Arûsu'l-mucelliye fî turuki hadîsi'l-evveliyye
- 3- Bernâmecun
GAL, S. II. 620.
- 4- Bezlu'l-mechûd fî turuki hadîsi "şeyyebetnî' Hûd"
(Fihrisu'l-Feh. I. 408).
- 5- Bulġatu'l-erîb fî mustalahi âsâri'l-Habîb
(Bu eseri 1312'de Mısır'da neşrolunmuştur. Nevadiru'l-Mahtûtât, II. 59.; Fihrisu'l-Mektebeti'l-Ezheriyye, I. 298).
- 6- Bülûġu aksa'l-edeb 'bi şerhi delâilî'l-kureb
(Seyyid Mustafa el-Bekrî'nin salavatının müellif tarafından yapılmış şerhidir. Müellif hattıyla 30 varak olarak Ezher Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır. Fihrisu'l-Mektebeti'l-Ezheriyye, VI. 340).
- 7- Cezvetu'l-iktibâs fî nesebi benî'l-'Abbâs
(Bu eserini, Seyyid Osman b. Muhammed Ebu's-Suûd b. Abdilvehhab el-Abbâsî el-Kureşî'nin emriyle telif etmiş, mukaddimesinde neseb ilminin değerinden, Kureys'in faziletinden bahisle mevzua girmiş, Hz. Abbas ve çocuklarının soyundan bahsederek Halife Mütevekkil Alellah'a kadar gelmiştir. 26 Zilhicce 1182'de bitirmiştir. Bir nüshası Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır (Fihrisu Dâri'l-Kütüb, V. 150). Bu nüsha müellif hattıyla olan nüsha ile mukabele edilmiştir. Şeyyâl bu risalenin 17 varak olduğunu, Amerika'da Yale Üniversitesi Ktp. de müellif hattıyla olan nüshayı bizzat gördüğünü, 1183 tarihini taşıdığını söylemektedir (el-Harekâ-tu'l-İslâhiyye, II. 75).
- 8- Cüz'ün fî hadîsi "ismah yüsmah lek"
(Ebcedu'l-Ulûm, III. 218).
- 9- Cüz'ün fî tahkîki's-salâti'l-vustâ
- 10- Cüz'ün fî tahrîci hadîsi 'ni''me'l-idâmu'l-hallu"

11- Cüz'ün fî tahrîci hadîsi "seyyebetni Hûd"

Bu son dört eserinden, Zebîdî, Yemen'e gönderdiği meptupda bahsetmektedir. (Ebcedu'l-ulûm, III. 218-219)

12- Cüz'ün fî tahrîci hadîsi "ye'huzu hâze'l-'ilme min külli halefin 'udûlühü"

13- ed-Durretu'l-mudîe fî'l-vasiyyeti'l-mardıyye

(120 beytlik manzum bir eserdir. Nuzhatu'l-Havâtur, VII. 477).

14- ed-Durretu'l-mudîe fî'l-vasiyyeti'l-murtadiyye 'ale't-tarîkati'n-Nakşben-diyye

15- Ebvâbu's-se'âde ve selâşilu's-siyâde

(Tarikatların tarihine dair büyük bir kitaptır (Fihrisu'l-Feharis, I. 115).

16- Elfiyyetu's-sened

(Müellif bu eserini 1198'de yazmıştır. Bin beş yüz beyitlidir. Yine müellif tarafından on kürrâse halinde şerhedilmiştir. Bu eserini, kendisine icazet veren hocalarının terceme-i hallerine tahsis etmiştir. Baş tarafında hadîs neveleri, nakli ve icazetin çeşitleri hakkında malumat verir. Manzum ve câmi' bir nasihatla eser hitam bulur (Fihrisu'l-Feh., I. 141 vd.). Kettanî burada, kendisini müellife ulaştıran senedleri zikreder ve kitabının birçok yerinde bu esere atıflarda bulunur. Ferrâc "Elfiyyetu's-Sened ve Menâkibu ashâbi'l-Hadîs" diye bir tek eser sayarsa da, Kettânî "Menâkib"ın 250 beytlik müstakil, manzum bir eser olduğunu tasrih eder (I. 408).

17- el-Emâli'l-Hanefiyye

(İmlâ meclislerini toplayan bir cildlik bir kitaptır. Fihrisu'l-Feh. I. 408).

18- Erbe'üne hadîsen fî'r-rahme

19- el-Erbe'üne'l-mu'telife fimâ verede mine'l-ehâdisi fî yevmi 'Arefe

(Dört kürrâse hacmindedir. Zeylu Keşfi'z-Zunûn, I. 55).

20- Esânîdu'l-Kütübi's-sitte

(Müellif hatıyla bir cild içerisinde' 2 Safer 1190'da yazılmış, beş varak, Fihrisu'l-Hîdiviyye, I. 225).

21- Esânîdu't-turuki's-selâse (İlkâniyye, Çeştiyye, Nakşibendiyye)

(GAL, S. II 620).

22- el-Ezhâru'l-mütenâsire fî'l-ehâdisi'l-mütevâtire

(Emir Sıddîk Hasân bunu ihtisar etmiş ve eser Hindistan'da neşrolunmuştur. (Fihrusu'l-Feharis, I. 409).

23- el-Fecru'l-Bâbilî fi tercemeti'l-Bâbilî

(Ebu Abdillâh Muhammed b. el-Alâ' el-Bâbilî el-Mısırî (1000-1077) nin hal tercemesinden ibarettir. Fihrisu'l-Feharis, I. 149).

24- Ferâidu Vâcibâti'l-İslâm

(el-Cebertî'den naklen Şeyyâl'in yazdığına göre (II. 50) üstadı Abdullah el-Mirgînî'nin bu adı taşıyan eserini şerhetmiştir.)

25- Ğâyetu'l-ibtihâc li muktefî esânîdi kitâbi Muslimi'ibni'l-Haccâc

Zebidî bu eserinde kendisini Sahih-i Muslim'e ulaştıran senedleri zikreder. Sahih-i Muslim için üç talebeye semâ icazetinden ibarettir. İcazet 27 Rebiussânî, 1189 tarihlidir. (Fihrisu'l-Mektebeti'l-Hidiviyye, I. 240). Bir başka nüsha da Timuriyye Ktp. de bulunmaktadır. (Fihrisu'l-Mek. et-Timuriyye, II. 24).

26- Hadîkatu's-safâ fi vâlideyni'l-Mustafâ

(Zeylu Kesfi'z-Zunûn, I. 325).

27- el-Hadîsu'l-muselsel

(Kettânî diyor ki: Ehemmiyetinden dolayı, İbnu's-Salâh gibi birçok muhaddisler, bu hadis için birer eser tahsis etmişlerdir. Hafız Murtaza ez-Zebîdinin de bu hadis için dört ayrı telifi vardır. (Fihrisu'l-Feharis, I. 60-61) bahis mevzuu hadis, hadisidir.

لا اله الا الله حِصْنِي

28- Halâvetu'l-fânîd fi irsâli halâveti'l-esânîd

29- Hediyetu'l-ihvân fi şecereti'd-duhân

(GAL, S. II. 696) (Tacu'l-Arus, X. 469).

30- el-Hediyetu'l-Murtadiyye fi'l-muselseli bi'l-evveliyye

31- Hikmetu'l-işrâk ilâ küttâbi'l-âfâk

(Bu eser hat ve hattatların tarihine aittir. Aynı sahada yazılmış eski müellefatın imtidadı mahiyetindedir. Hattın, kalemin faziletinden, bunlara dair varid olan âsardan bahseder. "Nevâdiru'l-Mahtûtat" serisi içerisinde Abdusselâm Hârun tarafından (c. II. s. 50-106) tarafından 1372/1954 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

32- Husnu'l-muhâdara fi âdabi'l-bahsi ve'l-münâzara

(Tacu'l-Arus, X. 469).

33- el-İbtihâc bi hatmi Sahihi Müslimi 'bni'l-Haccâc

(Fihrisu'l-Feharis, I. 408).

34- el-İbtihâc bi zikri emri'l-hâcc
(Nuzhatu'l-Havâtır, VII. 476. el-Ferrâc, zühûl ederek bu iki eserin aynı olduğunu söyler).

35- İcâzetu emâli'l-Hanefi
(GAL, S. II. 620).

36- İcâzetun li ehli Kusemtîne
(Küçük bir cild halinde, Fihrisu'l-Feharis, I. 408).

37- İcâzetun li ehli'r-Râşidiyye
(Küçük bir cild teşkil eder. Fihrisu'l-Feharis, I. 123 ve 408).

38- İcâzetu sülâsiyyâti'l-Buhâri
Müellifin men yeku'l aleyye mâ lem ekul... hadis-i şerifini rivayetinden ibarettir. Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp. 3543/10 numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde yer almaktadır (vv. 83b-84a).

39- İdâhu'l-medârik 'an nesebi'l-'avâtik
(Kettânî, "kendisinde mevcut latif bir risale" olduğunu bildirir (I. 409). Bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye'de bulunmaktadır. (No: 2018). Telif tarihi 4. Rebi'ul-evvel. 1194, istinsahı ise 1321'dir. Hz. Peygamberin anne tarafından on iki ninesine tahsis etmiştir).

39- el-İhtifâl bi savmi's-sitti min Şevvâl

40- (12) İhtisâru meşyahati Ebi 'Abdillâh el-Beyânî
(Fihrisu'l-Feharis, I. 290,408).

41- el-'İkdu'l-cevheriyyi's-semîn fi'l-hadisi'l-nuseiseli bi'l-Muhammediyyîn

42- 'İkdu'l-Cumân fi beyâni şu'abi'l-imân

43- 'İkdu'l-cumân fi ehâdisi'l-cânn

44- el-'İkdu'l-munazzam fi ümmehâti'n-Nebiiyi salla'llâhu'aleyhi ve sellem
(Ebcedu'l-Ulum, III. 218-219).

45- el-'İkdu'l-mükellel bi'l-cevheri's-semîn fi turuki'l-ilbâsi ve'z-zikri ve't-telkîn

46- el-'İkdu's-semîn fi hadisi "utlubû'l-'ilme ve lev bi's-Sin"

47- el-'ikdu's-semîn fi turuki'l-ilbâsi ve't-telkîn
(Fihrisu'l-Feharis, II. 173).

48- el-'İkdu's-semîni'l-ğâl fi zikri eşyâhi zevi l-efdâl
(Küçük manzum bir sebt'tir. Şeyh Şemsüddin b. Feth el-feralî el-Mısri adına telif etmiştir. Fihrisu'l-Feharis, II. 343).

49- el-'İkdu's-semîn fî ricâli'l-hirkati vez-zikri ve't-telkîn
(Ebcedu'l-Ulûm III. 218-219).

50- İkrâru'l-'ayn bi zikri men nusibe ilâ'l-Hasani ve'l-Huseyn

51- İklîlu'l-cevâhiri'l-ğâliye fî rivâyeti'l-ehâdîsi'l-'âliye
(Fihrisu'l- Fehâris I. 135).

52- İ'lâmu'l-a'lâm bi menâsiki hacci Beytillâhi'l-harâm

53- İnâletu'l-munâ fî sirri'l-kunâ

54- İncâzu va'dî's-sâil fî şerhi hadîsi Ummi Zer'in mine's-şemâil
Neşru'l-Arf, II. 26. Fihrisu'l-Feh. (I. 408) sekiz kürrase olduğunu söyler).

55- el-İntisâr li vâlideyni'Nebiyyi'l-muhtâr

56- İrşâdu'l-ihvân ilâ'l-ahlâki'l-hisân
(Nuzhetu'l-Havâtır, VII. 477 de yüz yirmi beyt olduğunu söyler).

57- İs'afu'l-asfiyâ bi selâsili'l-evliyâ
(Fihrisu'l-Feh. I. 127).

58- İs'afu'l-eşrâf
(Makamedir).

59- el-İs'âf bi'l-hadîsi'l-muselseli bi'l-eşrâf
(el-Kettânî bu eserin Lâ ilâhe illallahu hısnî hadîsi hakkında olduğunu söyler.
II. 77).

60- İthâfu'l-asfiyâ bi ref'i selâsili'l-evliyâ

61- İthâfu benî'z-zemen fî hükmi kahveti'l-Yemen

62- İthâfu seyyidi'l-hayy bi selâsili benî Tayy

63- İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâ'i'ulûmi'd-dîn

Bu eser on büyük cild halinde Mısır'da 1311'de el-Meymeniyye matbaasında tab'olunmuştur. 1302'de ise on üç cild halinde Fas'da basılmıştır. Süleymaniye (Halet Ef.) Kütüphanesi 330 numarada bu eserin 1 ve 2 nci cildlerinin yazma nüshası vardır. 1 nci cild 1197 tarihinde istinsah olunmuştur. Eser on bir senede, 1201 de tamamlanmıştır.

64- Kalensüvetu't-tâc fî ba'dî ehâdîsi Sâhibi'l-isrâ ve'l-mi'râc

65- el-Kavlu'l-mebtût fî tahkiki lafzi't-tâbût

Eserin baş tarafında Zebîdî, bazı dostlarının tabut lafzının tahkikini, tasrifini, aslını, veznini, mânasını sormaları üzerine bunu kaleme aldığını yazar. Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye'deki nüsha 14 Zilhicce 1191 tarihini taşımaktadır (Fihrisu Da-

ri'l-Kütüb, II. 26). Bir başka nüsha Fihrisu'l-Hidiviyye, IV. 179'da kayıtlıdır. Tarihü'l-Ceberti'de (el-Kavlu'l-mebtût) şeklinde mukayyedir. Bir nüshası da Süleymaniye (Kasidecizade) Ktp. No. 721/23 de bulunmaktadır. Bu nüshada da (el-kavlu'l-mazbût) şeklindedir.

66- el-Kavlu'l-mebtût fi tahkiki lafzați "yâkût"
(Tacu'l-Arus, X. 470; Nuzhetu'l-Havâtır VII. 477).

67- Kalensuvetu't-tâc
(İbn Bedîr olarak meşhur olan Mahmud b. Bedîr b. Muhammed el-Makdisî (1160-1220) adına yazdığı bir sebtittir. Müellif 1182'de Tacu'l-Arus'un birinci cildini bitirdiğinde, bu zat Mısırdaki idi. Hocası Atiyyetu'l-Echûrî'yi, Tacu'l-Arusa muttali eylemek gayesiyle, müellif İbn Bedîr'e baş taraftaki kürraseleri vermişti. O da bu işi yaptıktan sonra, Zebidîden icazet istemesi üzerine, bir kürrase halinde âli senedlerini ona yazdı ve Kalensuvatu't-Tâc adını verdi. Fihrisu'l-Feh. I. 176; Ceberti, IV. 157).

68- el-Kavlu's-sahîh fi merâtibi't-ta'dîli ve't-tecrîh

69- Keşfu'l-ğitâ 'ani's-salâti'l-vustâ
Zeylu Keşfi'z-Zunun, II. 362. Bu eser 9 ncu eserin aynı olmasıdır. Bu risalesinden kendisi de (Tacu'l-Arus VST maddesinin ahirinde) bahsetmektedir.

70- Keşfu'l-lisâm 'an âdâbi'l-îmâni ve'l-İslâm
(Zeylu Keşfi'z-Zunun, II. 365).

71- Kevseriyyu'n-neb' li fetan cevheriyyi't-tab'
(Müellif Tacu'l-Arus'un VD' maddesinde (c. I, s, 134) bu eserinden bahsetmektedir. İfadesinden eserin sarf'a dair olduğu anlaşılmaktadır.

72- Laktatu'l-'aclân fi 'leyse fî'l-îmkân ebda' mimmâ kân

73- Laktu'l-leâli mine'l-cevahiri'l-ğevâlî
(Şeyhi el-Huffenî'nin senedleri hakkında telif etmiştir. Bu zat 1167 senesinde, (müellifin Mısıra geldiği yıl oluyor) bu eserden sonra Zebidiye icazet yazmıştır (Fihrisu'l-Feharis, I. 386).

74- Laktu'l-mercân fi hadîsi'l-cânn
(Hadise dair dört sahifelik küçük bir risaledir. Bir nüshası Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp. 3543/9 numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde bulunmaktadır.

75- Me'arifü'l-ebrâr fîmâ li'l-künâ ve'l-elkâbi mine'l-esrâ
(Ebcedu'l-Ulum, III. 218).

76- el-Mekâ'idu'l-'indiyye fî'l-meşâyihî'n-Nakşibendiyye
(Tasavvufa dair yüzelli beytlik manzum bir risaledir. Bir nüshası İst. Üniversitesi Ktp A. 1597 numaralı mecmua içinde yer almaktadır. (vv.1b-8a). Bu nüsha 1211 tarihinde istinsah edilmiştir.

77- Menâkibu ashâbi'l-hadis

(İki yüz elli beytlik manzum bir eserdir. Fihrisu'l-Feharis, I. 408).

78- el-Mevâhibu'l-celile fimâ yeta'alleku bi'l-hadisi'l-evveliyye

79- el-Mev'izatu'l-hasene fi vedâ'i şehri Ramadâni'l-mübârek
(GAL, S. II. 398).

80- el-minahu'l-'aliyye fi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye

(İst. Üniversitesi Ktp. A. 1597 numaralı mecmuanın üçüncü risalesidir. (v. 12-15). Nakşbendî tarikatına göre "vusûl" dan bahsetmektedir. Mecmua 1211 tarihinde İbrahim el-Fehmî ve el-Hâc Seyyid Ahmed Saîd tarafından istinsah edilmiştir.

81- Minahu'l-fuyûdâti'l-vefiyye fimâ fi sûreti'r-Rahmâni min esrâri's-sifâti'l-ilâhiyye

(Hediyyetu'l-Ârifin, II. 348).

82- el-Mirkâtu'l-'aliyye fi şehri'l-hadisi'l-muselseli bi'l-evveliyye

Zebîdî, mektubunda bu eserini, Suyûtînin "Munteha'l-âmâl" adlı eseri tarzında tertîb ettiğini bildirir (Ebcedu'l-ulûm, III. 218-219).

83- el-'Mu'cemu'l-ekber

veya Mu'cemu'l-muhtass (Bu eser hakkında Kettânî şu malumatı veriyor: Medîne-i Münevvere'de Şeyhülislam Arif Hikmet Kütüphanesinde bu Mu'ceme rastladım ve istinsah ettim. Bunda, hocalarından ve kendisinden ilim tahsil edenlerden altı yüz kadarının terceme-i hallerini vermiştir. Bununla beraber bu eserin de, harf sıralarında zikretmediği hoca ve talebesi mevcuttur".

Fihrisu'l-Feharis müellifi, bu eseri bir yerde (I. 406) el-Mu'cemu'l-muhtass bir başka yerde de (I. 407) el-Mu'cemu'l-ekber olarak adlandırır. Şeyyâl bunların ayrı ayrı eserler olduğunu zannetmekle zühul etmiştir. Zira yine Fihrisu'l-Feh. sahibinin verdiği tafsilat (II. 49-51) bunların ayrı eserler olduğunu kat'î olarak göstermektedir: "el-Mu'cemu'l-Muhtass'ın birinci cildi yanımdadır. Büyük bir cildir. Medîne'de Şeyhülislam Arif Hikmet Kütüphanesinde mahfuz müellif hattıyla olan nüshadan istinsah ettim. Mim harfi sonunda eser nihayete ermektedir." Kettânî'nin verdiği bilgiye göre bu eserde, hocalarını, onların babalarını, ders arkadaşlarını, tarik ve keşif ehlini, Allah için sevdiklerini, mükâtebe ettiği kimseleri bildirir. Babaların isimlerine göre tertib etmiştir. Birinci cild altı yüz kadar terceme-yi hâvidir. Zebîdî bu Mu'cemele âhir ömründe meşgul oluyordu. Ancak bazı hocalarını ihmal etmiştir. Cebertî, Tarihinde on ikinci asır ricali hakkında verdiği malumatı tamamen bu Mu'cemden almıştır". Şeyyâl'in dediğine göre, müellifin vefatından sonra Cebertî, onun terikesi arasında bu Mu'cemin müsveddelerine rastlamıştı. Cebertî bu müsveddelerin "on kürrase" kadar olduğunu, çok miktarda (boş bırakılmış) beyaz yerlerin bulunduğunu, bunların kendisi tarafından tamam-

landığını (...) söylüyor. (Bkz. Tarihu'l-Cebertî, el-Murâdî'nin terceme-i hali). "Silku'd-Dürer fi A'yâni'l-Karnî's-Sâni 'Aşer" Müellifi Ebu'l-Fadl Muhammed Halîl el-Murâdî, on ikinci asır ricalinin terceme-i hallerini Zebidî'den reca etmişti. O da talabesinden Cebertî'yi bu işle tanzif etti. Cebertî bu vazifeyi bitirince, Zebidî bu malumatı Muradî'ye gönderdi. Sonra da bahis mevzuu Mu'ceminde bunlardan istifade etti. Vefatından sonra terikesi içinden bu tercemeleri Cebertî almış ve A-câibu'l-Âsar adlı tarihini yazarken bunlardan istifade etmiştir (el-Harekâtu'l-İslahiyye, II. 75-77).

Bu hüküm, Cebertî'nin yazdığına göredir. Cebertî'nin hasedinden ötürü, müellifin bazı faziletlerini tenkise meylettiğini daha önce görmüştük.

84- el-Mu'cemu's-sağır

(Kettânî bu risalenin yanında olduğunu söyler ve metnini nakleder (Fihrisu'l-Feharis, I. 402-406). Zebidî bir kısım hocalarının sadece ismini alfabe sırasıyla zikretmektedir.

85- Mu'cemu şuyûhi şeyhi's-Seccâdeti'-Vefâiyye

(Müellif bu Mucemi, Mısırdaki Vefâiyye seccâdesinin şeyhi Muhammed Ebu'l-Envâr Yusuf... el-vefâî (Ö. 1288 H.) için tahrîç etmiştir (Fihrisu'l-Feharis, I. 408,101).

86- Mu'cemu şuyûhi'l-'allâme 'Abdirrahmân el-Echûrî

87- el-Murabbâ'l-kâmilî fimen revâ 'ani'l-Bâbilî

(el-Bâbilî'den ilim öğrenenlerin çokluğu sebebiyle el-Hafız ez-Zebidî bu kitabı yazmıştır. Kitapta önce el-Bâbilînin hocalarının terceme-i halini verir. Bu malumatın ekserisini el-Muhibbî'nin "Hulasatu'l-Eser" inden almıştır. Fakat müellif, mezkûr zevattan hangi ilimleri aldığını ve ona icazet verip vermediklerini umumiyetle zikretmez. Sonra talebelerinin terceme-i hallerini yazar" (Fihrisu'l-Feharis, II. 27).

88- Muzilu nikâbi'l-hafâ 'an künâ sâdâtinâ benî'l-Vefâ

(Künyelerin hakikatinden ve lûgat bakımından onlara dahil olan alemlerden bahseder. Müellifin esas maksadı Vefâ oğulları eşrafının doğumlarını, vefatlarını, mertebelerini -alfabe sırasına göre- beyan etmektir. Bir mukaddime, yirmi matla ve hatime olarak tertib etmiştir. Müsveddesini 16 Ramazan 1187'de tamamlamıştır. Müellif hattıyla olan nüshadan istinsah edilmiş bir nüsha Kahire'de Daru'l-Kütüb'de bulunmaktadır (Fihrisu Dari'l-Kütüb, V. 343).

89- Muselselâtu'l-hâfız Murtadâ ez-Zebidî

(Müellifin Muselselat'ı çoktur. Risaleler ve talikler halinde telif tahsis etmiştir. Bu müselselatı, Şam muhaddisi Şihab el-Attâr ed-Dimeşki'ye, müellifin hattıyla yazdığı icazetinde şöyle kaydettiğini gördüm: "Ona, adedi üç yüze ulaşan müselselat için icazet verdim" (Fihrisu'l-Feharis, II. 77 ve I. 387).

90- en-Nefhatu'l-kudsiyye bi vâsîti'l-bîd'ati'l-'Ayderûsiyye

On kürrase hacminde olan bu eserinde, üstadlarından Abdurrahman el-Ayde-rûs'un senedlerini toplamıştır (Zeylu Keşfi'z-Zunûn, II. 620).

91- Nesku'l-ğevâlî min tahrîci'l-'avâlî

(Alî b. Sâlih'e aid âli senedleri tahrîc ettiği bir eserdir. Fihrisu'l-Feharis, II. 93).

92- Neşvetu'l-irtiyâh fî beyânî' hakîkati'l-meysiri ve'l-kidâh

Bu eser, 1303 yılında Leiden'de neşredilen Arapça bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Telifi 27. Zilhicce. 1186'da bitmiştir. (Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye, s. 1728).

93- en-Nevâfihu'l-miskiyye 'alâ'l-fevâ'ihî'l-Keşkiyye

(Zeylu Keşfi'z-Zunûn, II. 682).

94- Nisbetu's-seyyid Muhammed efendi İbn Havvâ

(İslam Ansiklopedisi Muhammed Murtaza maddesinden).

95- er-Ravdatu'l-mi'târ fî nesebi's-sâdeti âli Ca'feri't-Tayyâr

Cafer-i Tayyar'ın evladından 'baliseder. Bir nüshası, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyyede bir mecmua içerisinde bulunmaktadır. Mecmuadaki diğer risaleler de, Zebîdinin risalesine zeyl tarzındadır (Fihrisu Dâri'l-Kütüb, V. 205).

96- er-Ravdu'l-mu'telif fî tarîci hadîsi "yahmilu hâzâ'l-'ilme min külli halef"

97- Ref'u'l-kelel 'ani'l-'ilel

(ed-Dârekutnî'nin hadis mecmuasından seçtiği ve Hadis ilmi iktizasınca fikirle-rini beyan ettiği bir kırk hadis mecmuasıdır. Fihrisu'l-Feharis, I. 408).

98- Ref'u nikâbi'l-hafâ 'ammen intemâ ilâ Vefâ ve Ebi'l-Vefâ

99- Ref'u's-şekvâ ilâ 'âlimi's-sirri ve'n-necvâ

(Zeylu Keşfi'z-Zunûn, I. 579).

100- Reşfetu'l-müdâmi'l-mahtûmi'l-bikrî min safveti zülâli siyağî'l-Kutbi'l-Bekrî

101- Reşfu selâfi'r-rahîk fî nesebi Hadrati's-Siddîk

102- Risâletun fî ehâdîse teta'alleku bi fadli yevmi aşûrâ'

Müellif bu risalesi hakkında: "Bu risalede Aşurâ günü hakkında varid olan hadis-leri topladığını, risalenin Ebu Bekr el-Hatîb'in Emâlî'sinde, Ebu Davud et-Taya-lisî'nin Musned'inde bulunan hadisleri de tazammun ettiğini" söyler. Müellif hattıyla bir nüsha Hidiviyye Ktp. de mevcuttur. (Fihrisu'l-Mektebeti'l-Hidiviyye, VII. 209).

103- Risâletun fî tabakâti'l-huffâz

104- Risâletun fî tahkîki lafzi'l-icâze

- 105- Risâletun fî tahkiki kavli Ebî'l-Hasani's-Şâzeli
- 106- Risâletun fî'l-menâsi ve's-sıffin
- 107- Risâletun fî usûli'l-hadis
- 108- Risâletun fî usûli'l-mu'ammâ
- 109- Sefînetu'n-necati'l-muhteviye 'alâ bîdâ'ati müzcât mine'l-fevâ'idî'l-müntekât
(el-A'lâm, VII. 298).
- 110- Şerhu elfiyyeti's-sened
(Fihrisu'l-Feharis, I. 399).
- 111- Şerhun 'alâ hizbi'l-berr li's-Şâzeli
(Nevadiru'l-Mahtutat, II. 59'da bildirildiğine göre Mısırda 1330 yılında "Tenbîhu'l-Ârifî'l-Basîr alâ Esrârî'l-Hizbi'l-Kebîr" adıyla tab'olunmuştur).
- 112- Şerhun 'alâ hütbeti'ş-şeyh Muhammed el-Becîrî el-Burhânî 'alâ tefsîri sûreti Yûnus
- 113- Şerhu's-sadr fî esmâi ehli'l-Bedr
(Kırk kürrase hacminde büyük bir eserdir. (Neşru'l-Arf), II. 26.; Fihrisu'l-Feharis, I. 408). Cebertî ise "yirmi kürrase" olduğunu ve "Dîvanu'l-İş'âr bi hamîdi'l-Eş'âr" sahibi Derviş Ali Efendi adına telif ettiğini bildirir. (Târihu'l-Ceberti, IV. 156).
- 114- Şerhu seb'i siyağ
- 115- Şerhu seb'i siyağı'l-müsemmâ bi delâilî'l-kurb li's-seyyid Mustafâ el-Bekrî
(Tacu'l-Arus, X. 469).
- 116- Şerhu selâsi siyağ li Ebî'l-Haseni'l-Bekrî
- 117- Şerhu sîğati İbni Meşîş
- 118- Şerhu sîğati salâti Ahmedi'l-Bedevis
(Bir nüshası Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp. 3543/12 numarada kayıtlıdır. Risale mecmuanın 85-87 nci varakları arasında yer alır. 1176 Rebî'ulahirinde telif olunmuştur).
- 119- Tabsîru'l-muntebih bi tahrîri'l-müştebih
(GAL, S. II. 399).
- 120- Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs
(1287 H. yılında Kâhiredede Matbaatu'l-Vehbiyye'de beş cildi tab'edilmiş, gerisi çıkmamıştır. Sonra on cild olarak tamamı 1307'de neşredilmiştir. Halen Ku-

veyt'de yeni bir neşri yapılmaktadır. Arapça'nın en geniş lûgat kitabı olan bu eser 120.000 madde ihtiva etmektedir).

121- et-Tahbîr fî'l-hadîsi'l-muselsel bi't-tekbîr

122- Tahkîku'l-vesâil li ma'rifeti'l-mükâtebâti ve r'resâil
(GAL, S. II. 398)

123- Tahricu ehâdîsi hayri'l-enâm
(GAL, S. II. 620).

124- Tahricu ehâdîsi'l-erba'in en-Neveviyye

125- et-Ta'likâtu'l-celîle 'alâ muselselâti İbn 'Akîle
(el-Kettâni bu eser hakkında şu malumatı veriyor: "Müstahrec nevinden bir "Sebt"tir. Bu sebt, İbn Akîle'nin Muselselât'ı üzerinedir. Kitabın baş tarafında bildirdiğine göre, hadis talebesi, mezkûr Muselselât'ı yanında okurlarken, bazı hadislerde şartı ihlal eden inkitalar görmüşlerdi. Zebîdî munkatî' olanı îsal ve hadisin metnini beyan için bu taliki yazmıştır. Nefis bir ta'liktir. Dört kürrase hacminde olan bu eserden çok istifade ettik. Sonunda belirttiğine nazaran müellif eserini, 1189 senesinde üç mecliste tamamlamıştır (Fihrisu'l-Feharis, I. 214-215). Bu eserin adı, bazı yerlerde el-Fevâidu'l-Celîle şeklindedir.

126- et-Teftîş fî ma'nâ lafzi "dervîş"
(Zeylu Keşfi'z-Zunûn, I. 300). Bu eseri Dervîş Ali Efendi adına yazmıştır.

127- Tefsîrun 'alâ sûreti Yûnus

128- et-Tağrîd fî'l-hadîsi'l-muselseli yevme'l-'îd

129- et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla li mâ fâte sâhibe'l-Kâmûsi mine'l-luğa
(Müellif Tacu'l-Arûs'da Kamus'a ilave ettiği mânâları bu eserinde ihtisar etmiştir. Şevahid ve lûgat imamlarının akvalini çıkarmıştır. Takriben 1194 yılında telif etmeye başlamıştır. 1195 şevvalinde Yemen'e yazdığı mektupta, bu eserin henüz tamamlanmadığını bildirmektedir. Eser iki büyük cild halindedir. Birinci cildi III. Ahmed Ktp. 274/1 numarada kayıtlıdır (Fihrisu'l-Mahtûtatî'l-Musayvara, I. 347). İkinci cildi ise Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp. 3204 numarada kayıtlıdır. Eserin telifi 1202'de bitmiş, aynı yılda da istinsah olunmuştur.

130- Tekmile alâ şerhi Hizbi'l-Bekrî li'l-Fâkihî

131- Tenbîhu'l-'arîfi'l-basîr 'alâ esrâri'l-Hizbi'l-kebîr
(Ebu'l-Hasen eş-Şâzeli'nin "Hizbu'l-Birr"inin şerhidir. Seyyid Ebu Zeyd Abdurrahman el-Fâsi'nin şerhiyle birlikte basılmıştır (Matbaatu's-Sa'âde, 1333 H., 78 s. olarak; Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye, s. 1728'den).

132- Tervîhu'l-kulûb bi zikri mülûki benî Eyyûb
(Zeylu Keşfi'z-Sunûn, I. 284).

133- Tenşiku kalâ'idi'l-minen fi tahkiki kelâmi's-Şâzelî Ebî'l-Hasen

134- Tuhfetu'l-kemâil fi medhi şeyhi'l-'arab İsmâ'il

(Mecduddin İsmâil b. Abdullah b. Hemmâm el-Havârî hakkında makame tarzında yazılmış bir eserdir. 1184'de telif edilmiştir. Müellif hattıyla bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır. Fihrisu Dari'l-Kütüb, III. 47 ve Fihrisu'l-Hidiviyye, IV. 214).

135- TuhfeJu'l-Vedûd fi hatmi Suneni Ebî Dâvûd

136- 'Ukûdu'l-cevâhiri'l-munife fi edilleti mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe İmam Ebu Hanife'nin içtihadlarının hadislerden delillerini toplayan bir eserdir. Fıkıh bablarına göre tertib edilmiştir. Eser 1290'da İskenderiye'de, 1309'da ise İstanbul'da iki cild olarak basılmıştır. Müellife okunan bir nüsha 1197 tarihini taşımakta olup, Süleymaniye (Fatih) Ktp. 2028 numarada kayıtlıdır.

137- Urc ûzetun fî'l-fıkh

(Şeyh Hasan b. Abdullatif el-Hasenî el-Makdisî'nin adına nazmetmiştir).

138- Zehru'l-ekmâmi'l-münşakk'an cüyûbi'l-ilhâm bi şerhi şşîğati seyyidî 'Abdisselâm
(Hediyetu'l-Ârifin, II. 348).

Zebîdî'ye, kendisine 'ait olmayan bir eser nisbeti:

Zirikî (el- A'lâm, VII. 297) ve Neşru'l-'Urf sahibi (II. 26), Ebû Bekr Muhammed ez-Zubeydî'ye (Ö. 989 /1580) ait "Muhtaşşaru'l 'Ayn" adlı eseri' yanlışlıkla müellifimiz ez-Zebîdî'ye nisbet ederler.

BİBLİYOGRAFYA

- ‘Abdulhayy b. Fahrüddin el-Hüseynî, *-Nuzhetu’l-ḥavâṭır ve behcetü’l-mesâmi’ ve’n-nevâzır*, Haydarabad-Dekken, 1378/1959.
- ‘Abdusselâm M. Hârûn, *-Nevâdiru’l-mahtutat (tâhkik)*, Kahire, 1960.
- ‘Abdurrezâk el-Baytar, *Hilyetu’l-beşer fî târihi’l-karni’s-şâlıse ‘aşer*, Nşr. M. Behcet el-Baytar, Dimaşk, 1383/1963.
- ‘Alî Mubârek, *el-Hıṭaṭu’t-tevfıkiyye el-cedıde*, Kahire, 1306.
- el-Ayderûs, ‘Abdurrahman, *Tenmıku’l-esfâr*, Kahire, 1304.
- Brockelmann, C., *-Geschichte der Arabischen litteratur (G.A.L.)*-Leiden, 1949
” ” *Supplementbande, (G.A.L.S.)* Leiden, 1937-1942.
- el-Cebertî, ‘Abdurrahman b. Hasan, *-Acâ’ibu’l-Âşâr fî terâcimi ve’l-aḥbâr*, Nşr. M.H. Cevher ve mesai arkadaşları), Kahire, 1958-
- Fihrisu’l-ḥizâneti’l-Tımûriyye*, Kahire, 1367/1948.
- Fihrisu’l-kutubi’l-‘arabiyye el-Mahfûza bi’l-kutubhâneti’l-Hıdıviyye*, Kahire. 1308-1310.
- Fihrisu’l-kutubi’l-‘arabiyye el-mevcûde bi Dâri’l-kutubi’l-Mışriyye*, Kahire, 1342-1361.
- Fihrisu’l-mahṭûṭâti’l-Muşavvere fî Ma’hedî’l-mahṭûṭât*, Kahire, 1944-1957.
- Fihrisu’l-Mektebeti’l-Ezheriyye*, Mısır, 1369/1950.
- İslâm Ansiklopedisi* (Muhammed Murtâda md.).
- İsmail Paşa, Bağdadlı, *-Hediyetu’l-‘ârifin*, İstanbul, 1951-54.
- ” ” ” *İdâhu’l-meknûn fî z-zeyli ‘alâ Kesfi’z-zunûn*, İstanbul, 1945-1947.
- el-Kettâni, M. ‘Abdulhayy b. ‘Abdulkebir el-İdrisi, *Fihrisu’l-fehârisi’l-eşbat ve mu’cemu’l-me‘âcim ve’l-mesyahât ve’l-muselselât*, Fâs, 1346-1347.
- Mîr Çulâm ‘Alî Âzâd el-Bilcrâmî, *-Meâsiru’l-kirâm Târih-i Bilcrâm*, Haydarabad, 1327.

Muhammed Yûsuf, -"el-Murtâda ke'l-muhenned", Mecelletu'l-Mecma'i'l-'ilmi el-'arabî bi Dimaşk, c. XLIII.

es-San'ânî, Muhammed b. M., -Neşru'l-'arf li nubelai'l-Yemen ba'de'l-elf, Kahire, 1376.

Serkîs, -Mu'cemu'l-matbûâtî'l- arabiyye Kahire, 1928.

Sıddîk, Hasan Hân, Muhammed, -Ebcedu'l-'ulûm, Bhopal, 1296.

eş-Şebencilî, Seyyid Mu'min b. Hasan, -Nûru'l-ebâr, 'fi menâkıbi âli beyti'n-Nebiyi'l-Muhtâr, Kahire, 1960.

eş-Seyyâl, Cemâluddîn, -Muhâdarât fi'l-harekâti'l-İslâhiyye ve merâkizi's-şekâfe fi's-şarķi'l-islâmiyyi'l-hadîs, Kahire, 1958.

ez-Zebidî -İthfu's-sâdeti'l-muttaķîn bi şerhi İhyâi'ulûmi'd-dîn, Mısır. 1311.

" , Tâcu'l-'arûs, Kahire, 1306.

" -Tâcu'l-'arûs, c. I. Nşr. A. Ahmed Ferrâc, Kuveyt, 1385/1965.